

Zahidə Tofiq qızı Rzayeva
Bakı Dövlət Universiteti
Kitabxana resursları və informasiya axtarış sistemləri
kafedrasının dosenti, tarix üzrə fəlsəfə doktoru
zahidarzayeva@bsu.edu.az
Orcid id: 0000-0003-3696-6950

UDC 027.7

MÜASİR KİTABXANA-İFORMASIYA ŞƏBƏKƏLƏRİNDƏ SƏNƏD-KOMMUNİKASIYA SİSTEMİNİN ROLU

Xülasə: Məqalə müasir kitabxananın əsas sistem yaradan amili kimi sənədin roluna və əhəmiyyətinə həsr edilmişdir. Müvafiq qanunvericilik sənədlərində, dövlət proqramlarında öz əksini tapmış terminoloji məsələlər, o cümlədən sosial sifarişdən irəli gələn ilkin şərtlər diqqətlə nəzərdən keçirilir.

Açar sözlər: informasiya cəmiyyəti, kitabxana-informasiya fəaliyyəti, informasiya-kommunikasiya sistemi, sənəd-informasiya təminatı, sənəd.

Zahida Tofiq gizi Rzayeva

The role of the document and communication system in modern library and information networks

Summary: The article is devoted to the role and significance of the document as the main system-forming factor of the modern library. The terminological issues reflected in the relevant legislative documents, state programs, as well as the prerequisites arising from the social system are carefully considered.

Key words: information society, library and information activities, information and communication system, documentary and information support, document.

Захида Тофик кызы Рзаева

Роль документно-коммуникационной системы в современных библиотечно-информационных сетях

Резюме: Статья посвящена роли и значения документа как главного системообразующего фактора составляющего современную библиотеку. Тщательно рассматриваются терминологические вопросы, отраженные в соответствующих законодательных документах, различных государственных программах, а также предпосылки, вытекающие из общественного строя.

Ключевые слова: информационное общество, библиотечно-информационная деятельность, информационно-коммуникационная система, документально-информационное обеспечение, документ.

İnformasiya cəmiyyətində kitab saxlayıcısından sənəd kommunikasiya institutuna çevrilən kitabxana cəmiyyətin informasiyaya və sənədlərə olan tələbatının maksimum dərəcədə ödənilməsinə kömək edən funksiyalar əldə etmişdir. Yeni kommunikasiya mühitinin formalaşması informasiya ehtiyatlarının idarə olunmasını təmin edən bir institut kimi kitabxanaların vəziyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. Müasir kitabxananın funksiyalarının inteqrasiyaedici mahiyyəti vahid informasiya məkanında səmərəli əlaqələrin qurulmasına kömək edir, sənəd-informasiya resurslarının sistemləşdirilməsinin keyfiyyətinə təsir göstərir. İndiki kommunikasiya vasitələri elmi inteqrasiya prosesini stimullaşdırır, İnternet məkanında ünsiyyət və qarşılıqlı əlaqə imkanlarını genişləndirir, bilik mübadiləsi üçün yeni infrastruktur yaradılır.

Müasir elmi kommunikasiya sistemi daimi hərəkət və dəyişikliklər vəziyyətindədir. Elmi nəşrlərin hazırlanması və yayılması istiqamətində yeni tendensiyalar göz qabağındadır. bu, istər mətnin fiksasiyasının kağızdan elektron formalarına keçid, istərsə də təkcə sənədlər deyil, həm də açıq məlumat bazalarına açıq giriş resursları sahənin genişləndirilməsi ilə özünü büruzə verir.

Dövlətimizin başçısı İlham Əliyevin 20 sentyabr 2016-cı il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair Milli Strategiyanın həyata keçirilməsi üzrə 2016-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı" ölkəmizdə kitabxana işinin inkişaf perspektivlərini müəyyən etmiş, onun öz funksiyasını daha yaxşı yerinə yetirməsi üçün geniş imkanlar açmışdır [1].

Dövlət Proqramında qeyd olunduğu kimi, Azərbaycanda informasiya cəmiyyətinin formalaşmasına dövlət qayğısı, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı, onun xalqımızın rifahına xidmət edən aparıcı amilə çevrilməsi ölkəmizin gələcək perspektivlərinə hesablanmış siyasətin tərkib hissəsidir. Ölkədə ən son texnoloji yeniliklər tətbiq edilmiş, internetə simli, simsiz, mobil texnologiyalarla çıxış imkanları yaradılmışdır.

Dövlət Proqramı ilə müəyyən edilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsinə özəl sektorun və qeyri-hökumət təşkilatlarının fəal cəlb olunması, vətəndaş və ictimai təşəbbüslərin irəli sürülməsi və onların reallaşdırılmasında birgə fəaliyyətə şərait yaradılması planlaşdırılır.

Dövlət Proqramında Azərbaycanın mövcud potensialından səmərəli istifadə edilməsi və onun inkişaf etdirilməsi, rabitə və informasiya texnologiyaları sahəsinin təşkilati, hüquqi, texniki, kadr baxımından modernləşdirilməsi, İKT sənayesinin formalaşdırılması, bu sahəyə yeni investisiyaların cəlb edilməsi və sahibkarlığın genişləndirilməsi, azad bazar və sağlam rəqabət prinsiplərinin gözlənilməsi, sosial əhəmiyyətli layihələrin həyata

keçirilməsi və nəticədə Azərbaycanda informasiya cəmiyyətinə keçidin təmin edilməsinə yönəlmiş müxtəlif tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur.

Bütün bunlar ölkəmizdə kitabxana-informasiya proseslərinin təkmilləşməsi, bu sahədə ehtiyatların daha da inkişaf etdirilməsi və daha səmərəli istifadəsi məsələsini gündəliyə gətirir. Ona görə də kitabxanalarda yeni texnologiyaların tətbiqi, xüsusilə yeni informasiya daşıyıcılarına əsaslanan resursların yaradılaraq inkişaf etdirilməsi, kitabxana fondlarının ən yeni sənəd növü olan elektron sənədlərlə komplektləşdirilməsi kimi məsələlər mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Müasir kitabxanaşünaslıqda və sosial sənəd-kommunikasiyaları sistemində aid digər elmlər kompleksində (fondşünaslıq, bibliografiyaşünaslıq və s.) "sənəd" anlayışı geniş istifadə edilməyə başlamışdır. Buna qədər ictimai istifadə məqsədi ilə toplanaraq oxucuların istifadəsinə verilən informasiya istifadəçilərinə təqdim edilən obyekt kimi kitab götürülürdü. Lakin XIX əsrdən başlayaraq tədricən kitabxana fondlarına daxil olmağa başlayan çap üsulundan fərqli üsulla yaradılan yeni informasiya daşıyıcıları (əvvəl fotosənədlər, daha sonra kinosənədlər, mikrosənədlər), bunun ardınca XX əsrdə informasiyanın qeyd edilməsinin və saxlanılmasının yeni-yeni üsullarının yaranması artıq kitabxana fondunu təşkil edən informasiya obyektlərinin yeni, daha ümumi adla işarə edilməsi zərurətini meydana gətirdi. Bu həm də informasiyanın yazıldığı maddi obyektləri yaradan, ondan ictimai istifadəyə yardım edən digər ictimai təsisatların (kitab palatalarının, arxivlərin, nəşriyyatların, kitab ticarəti müəssisələrinin) daha da inkişaf etməsi, bu sərəyə elmi-texniki informasiya müəssisələrinin qatılması ilə, həm də bu fəaliyyət sahələrinin nəzəri bazası olan elmlərin daha da inkişafı ilə bağlı idi [5, s.121].

Bu məqamda belə bir məsələyə də diqqəti cəlb etmək lazımdır ki, XIX əsrin sonundan başlayaraq yeni texniki vasitələrin – kinematografin, mikrosənədlərin, XX əsrdə isə televiziyanın, lap yaxın zamanlarda isə fərdi kompüterlərin, palm top (ovucici) kompüterlərin, e-kitabların meydana gəlməsi ilə əlaqədar olaraq bir çox mütəfəkkirlər, futuroloqlar kitabın tezliklə ictimai istifadədən çıxacağı barədə vaxtaşırı proqnozlar verirdilər. Bundan əlavə, informasiyanın yazılmasının, saxlanılmasının, qəbulunun (istifadəsinin) yeni metod və texnologiyalarının yaradılmasında və tətbiqində iştirak edən, bu hadisələri müşahidə edən bir sıra mütəxəssislər də tezliklə kitab erasının sona yetəcəyi barədə proqnozlar verirdilər. Lakin zaman bu proqnozların özünü doğrultmadığını sübut etdi.

Dünyanın ən müxtəlif ölkələrində kitabxanalarda, sənəd-informasiya sisteminin müxtəlif təsisatlarında və başqa qurumlarda aparılmış müxtəlif tədqiqatlar sübut edir ki, hazırda sənəd şəklində informasiyanın əldə edilməsi sahəsində kitabə alternativ rəqib sayılan fərdi kompüterlərdən yazılı mətn şəklində informasiyanın oxunması, eləcə də təsvirlərə baxılması bir çox üstünlüklərlə yanaşı bir sətir nöqsanlara da malikdir.

Yeni informasiya daşıyıcılarının necə adlandırılması barədə diskussiyalara qayıdaraq onu deyə bilərik ki, uzun müzakirələrdən sonra sənəd-kommunikasiyaları sistemində yaradılan, saxlanan, ötürülən bütün növ informasiya daşıyıcıları üçün ümumi məfhum kimi "sənəd" termini qəbul edildi. Hazırda Azərbaycan kitabxanaşünaslığında və bibliografiyaşünaslığında da sənəd məfhumu dünyanın bir çox ölkələrində elmi dövriyyədə özünü təsdiq etmiş "document" termininin ekvivalenti kimi qəbul edilmişdir.

İctimai inkişaf prosesində sənəd axınının tərkibi nə qədər dəyişsə də, onun növ müxtəlifliyi nə qədər genişlənsə də, bütün bunlar kitabxananın onlardan ictimai istifadəni təşkil etmək funksiyasını dəyişmir. Başqa sözlə desək, kitabxana fondunda toplanıb istifadəyə verilən informasiyanın bütün maddi mövcudluq formaları (gil, taxta, daş və ya metal lövhəcik, palma yarpağı, ağac qabığı, ipək və ya pambıq parça, papirus, perqament, perfokart, perfolent, qrammofon valı, maqnit lenti, maqnit kartı, optik kristal, mikroçip və s.) onun öz ictimai funksiyasını yerinə yetirməsi üçün heç bir maneəçilik yaratmamış, kitabxana işinin mahiyyətini dəyişməmişdir.

Bütün bunlar belə bir fikir yürütməyə əsas verir ki, insan tərəfindən informasiyanın qeyd, mühafizə və istifadəsi üçün yeni üsul və texnologiyaların inkişafı kitabxananın bir sistem kimi tərkib hissəsi olan informasiya daşıyıcısı növü kimi "kitab" məfhumunun "sənəd" məfhumu ilə əvəz edilməsinə nəzəri əsas yaratmışdır. Deməli, kitabxana fondunu təşkil edən ilkin elementin "kitab" yox, "sənəd" adlandırılması daha düzgündür. Əlbəttə, kitab kitabxana fondunu təşkil edən əsas elementlərdən, sənəd növlərindən biri kimi qalmaqda davam edir. Bununla yanaşı, o, hələ də dünyanın əksər kitabxanalarının fondunun böyük hissəsini təşkil edir və çox güman ki, yaxın gələcəkdə də bu sahədə öz aparıcı rolunu saxlayacaqdır.

"İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununda ayrıca "sənəd" anlayışının tərifinə əvəzinə "sənədləşdirilmiş informasiya (sənəd)" kimi qoşa terimləndirilməsi istifadə edilir. Bunun maddi daşıyıcıda qeyd olunmuş və identifikasiyaya imkan verən rekvizitlərə malik informasiyanın olduğu göstərilir [4].

İnsanın məqsədyönlü, əvvəlcədən düşünülmüş fəaliyyətinin məhsulu olan sənəd ilk əvvəl maddi obyektidir. İnsan onun üzərində öz sosial fəaliyyətinin istənilən sahəsində lazım olan informasiyanı istənilən üsulla qeyd edir. Bundan əlavə, informasiya elə maddi daşıyıcı üzərində qeyd edilməlidir ki, daşıyıcı kifayət qədər uzun ömürlü olsun və orada qeyd edilən informasiyanı saxlaya bilsin ki, onu zamanda, məkanda ötürmək mümkün olsun. Məhz bu əlamətlərin məcmusu sənədi sənəd-kommunikasiya sisteminin başlıca elementinə çevirmişdir.

Professor A.Xələfovun qeyd etdiyi kimi, "Kitabxanaların fəaliyyət sahəsi olan kitabxana işi bilavasitə kommunikasiya prosesləri ilə əlaqədar olduğundan kitabxananın bütün fəaliyyəti xüsusi ilə oxuculara xidmət işi bu prosesin

mühüm tərkib hissəsidir. Kitabxana işi bir fəaliyyət sahəsi kimi elm, informasiya mədəniyyət, təhsil, tərbiyə sahəsində, həmçinin kitabxana şəbəkələrinin təşkil və inkişafını, kitabxana fondlarının formalaşdırılmasını, kitabxana-informasiya xidmətinin təşkili, kitabxanaların elmi-maddi təminatı sistemlərini tənzimləyən bir proses kimi həmişə kommunikasiya və onun forma və kanalları ilə sıx əlaqədə olmuşdur. Hələ çox qədim kitabxanalarda kitabxana işi bir fəaliyyət sahəsi kimi formalaşarkən kommunikasiya bu prosesin təminatçısı kimi kitabxana fəaliyyəti sisteminin ayrı-ayrı komponentlərinin əlaqələndirilməsində, kordinasiya edilməsində, təcrübə mübadiləsində yaxından iştirak etmişdir. Kitabxana kommunikasiya münasibətləri demək olar ki, kitabxana fəaliyyətinin bütün sahələrində, xüsusi ilə oxucu ilə kitabxanaçı arasında, kitabxananın məlumat axtarış sistemləri ilə oxucu arasında, İnternet şəbəkəsinə qoşulmuş kitabxana, kitabxanaçı ilə oxucu arasında daha geniş baş verir" [5, s.14].

Beləliklə, müasir dövrdə kitabxana-informasiya sahəsində baş verən mütərəqqi dəyişikliklər sənəd-kommunikasiya sisteminin yaradılmasının və ondan istifadə edilməsinin əhəmiyyətini və rolunu xeyli artırmışdır. Bu gün kitabxanaların daha səmərəli fəaliyyətini həyata keçirmələri üçün sənəd-kommunikasiya sistemindən, onun əsas elementlərindən, oxucuların həvəsləndirilməsi, ictimaiyyətlə əlaqə tədbirlərindən geniş istifadə edilməsi zərurəti yaranmışdır. Ona görə də sənəd-kommunikasiya sisteminin təsisatları, ilk növbədə kitabxanalar üçün sənədin funksiyasının müəyyən edilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır. Məhz onun vasitəsi ilə sənədin əsl dəyərini, onun məzmununun əhəmiyyətini müəyyənləşdirmək, sənəd formasında olan informasiya tələbatının ödənilməsindəki rolunu düzgün anlamaq mümkün olur [5, s.45].

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasında informasiya cəmiyyətinin inkişafına dair Milli Strategiyanın həyata keçirilməsi üzrə 2016-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı: 20 sentyabr 2016-cı il / <http://www.e-qanun.az/framework/33717>.
2. Həsənov, M. Kitabxana fondunun yaranması, formalaşması və idarə edilməsi. – Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2004. – 144 s.
3. Xələfov A. Kitabxana və kommunikasiya // Kitabxanaşünaslıq və informasiya: Elmi-nəzəri və təcrübi jurnal. – 2011. – №1 (4). – S.7-16.
4. "İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. – Bakı, 1998. – 17 s.
5. Rüstəmov, Ə., Mustafayeva, N. Elektron kitabxanaların komplektləşdirilməsinin bəzi məsələləri // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya: elmi-nəzəri jurnal. – 2006. – № 1. – s.21-31.
6. Şəhəvetova, A. Kitabxana-informasiya resurslarının komplektləşdirilməsinin müasir istiqamətləri // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya. 2014. – №2. – s.56-61.